

Глушко К.С.

Автомобільно-дорожній інститут ДВНЗ «ДонНТУ»

АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ВЛАСНІСТЬ» ЯК ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Стаття присвячена аналізу проблеми визначення сутності поняття «власність» в історичному аспекті. Розглянуто її ставлення як юридичної, економічної та економіко-правової категорії. Досліджується еволюція поглядів вітчизняних та зарубіжних вчених на роль власності у суспільстві.

Ключові слова: власність, відносини власності, права власності, приватна та державна власність, пучок прав власності.

I. Вступ.

Проблема власності є центральною в сучасних економічних відносинах і займає розум людей вже не одне сторіччя, тому існує багато робіт за цією темою, як зарубіжних так і вітчизняних науковців. Проблема відносин власності посідає важливе місце в економічній теорії. Суспільна думка приділяє проблемам власності більше уваги ніж іншим економічним проблемам, але й досі ця проблема залишається дискусійною, єдності поглядів з цього приводу немає. Численні дискусії показали винятково широкий діапазон поглядів, що обумовлює актуальність даної проблеми, яка розглядається в даній статті.

II. Постановка завдання.

Проблема власності в Україні в останні роки зросла, бо вступ країни на шлях глибоких економічних перетворень вимагає нових підходів у реформуванні відносин власності. Найважливішим у цій проблемі, на наш погляд, є визначення поняття власності. Виходячи з вищевказаного формуємо мету даної роботи – визначення, в історичному аспекті, проблеми власності та проаналізувати її становлення як економіко-правової категорії.

III. Результати.

Перші згадування про власність з'явилися ще в стародавності – у Вавілонії, Китаї. Висловлені ідеї одержали свій розвиток у працях мислителів Древньої Греції і Древнього Рима – Ксенофонта, Платона, Аристотеля, Варрона,

Колумелли. Однак протягом багатьох сторіч поняття «власність» застосовувалося в значеннях далеких від прийнятих сьогодні. Так, розглядаючи проблему щедрості, Аристотель говорив про майно і про володіння ним, але не про власність. У римську епоху набув широке поширення термін *proprietas* (у перекладі з латинського – власність, володіння), за допомогою якого річ, що належала будь-кому, протиставлялася іншим об'єктам, що знаходилися в загальному володінні. Таким чином, юридичне уявлення про власність як про вольове відношення людини до речей, суб'єкта до об'єкта, до прямої влади, пануванню першого над другим склалося раніш ніж економічне.

Вважається, що основним джерелом права було римське право, тому і визначення права власності було розроблено римськими юристами. Вони розуміли під власністю найбільш абсолютне право користування і розпорядження речами з тими лише обмеженнями, які встановлені договором, або правом. За їх розумінням, користуватися – це мати вигоду від речі, а розпоряджатися – визначати її долю. Можливо тому юристи розподіляють власність з позицій володіння, користування і розпорядження фізичними і юридичними особами тими речами і об'єктами, що їм не належать.

Цивілізація Давнього Риму мала зовсім інші ідеали, де вперше особистість виділилась зі своєї спільноти, почала долати почуття роду, яке заперечує розвиток індивідуальності. Римляни, як люди практичні, були надто зайняті нагромадженням і витратами багатства, щоб турбувати себе питанням, на яких засадах придбання цього багатства може бути виправданим. В основі стоїцизму закладена ідея особистості і індивідуальної відповідальності. Перевагу віддавали приватній власності.

Проти приватної власності мав висловлювання філософ Платон. Він на основі ідеалів давньогрецького світу створив вчення про ідеальну державу, де усі громадяни спільно володіють умовами виробництва. Докази вищості спільної власності побудовані ним на основі вчення про мораль, яка є сама по собі не загальна, а є усвідомленням єдності, сутності і духовності: діяти в душі єдності – морально. Приватна власність ставить інтерес особистості вище за спільний ін-

терес, хоче володіти власністю тільки для себе. Тому, за Платоном, приватна власність аморальна. Але інстинкт власності має настільки глибоке коріння в людській природі, до того ж вигоди від цього інстинкту настільки значні, що він ніколи не потребував теоретичних захисників. Полемізуючи з Платоном, Аристотель вказував, що людській природі імпонує сама приватна власність і що її скасування, зовсім не знищуючи егоїзму, просто позбавляє людину можливості робити безкорисні справи [1].

На захист приватної власності висловлювався Дж.Локк, якій стверджував, що оскільки кожна людина наділена природним правом на свою особу, вона володіє природним правом на результати своєї праці. На цій основі він будує свій захист приватної власності. Проте, за його розумінням, це обґрунтування не розповсюджується на власність, яка не є результатом праці власника. Ж.-Ж.Руссо в своєму трактаті “Соціальний договір” виклав теорію власності, яка перекликається з теорією Дж.Локка, але у наступних роботах він повністю затаврував інститут приватної власності.

Юридичний аспект власності розглядав відомий англійський вчений А.Оноре, який наголошував, що приватна власність реалізується через права власності. А саме:

- право володіння (винятково фізичного контролю над благами);
- право використання (застосування корисних властивостей благ для себе);
- право керування (рішення щодо того, хто і як буде забезпечувати використання благ);
- право на доход (володіння результатами від використання благ);
- право на капітальну цінність речі чи право суверена (на відчуження, споживання, зміну, знищення блага);
- право на безпеку (захист, імунітет проти експропріації благ чи шкода з боку зовнішнього середовища);
- право на заповіт і спадкування (передача благ у спадщину);
- право на безперечне володіння благом;
- заборона шкідливого використання (тобто способом, що наносить збиток

зовнішньому середовищу);

- відповідальність у виді стягнення (можливі вилучення блага на сплату боргу);

- залишковий характер (обов'язковість повернення переданих будь-кому правомочій після закінчення терміну; право на процедури й інститути, покликані забезпечувати відновлення порушених правомочій власності) [2].

При подальшому вивченні власність з'являється як суспільний феномен, що втілює нероздільну, нерозривну єдність економіки і права. Саме в цьому і складається специфіка власності. Їх відносини не існують поза юридичною і поза економічною матерією, вони функціонують і в тієї, і в іншій формі.

Поняття власність як економічної категорії вперше з'явилося в роботах ідеолога дрібнобуржуазного соціалізму П'єра Жозефа Прудона. Він так визначив дану категорію: «Власність є крадіжка». У своїх поглядах Ж.-П. Прудон розглядав власність, розуміючи під нею приватну власність. В ній він виділяв позитивну і негативну сторони. Перша – забезпечує незалежність, самостійність і волю її власнику. Друга – порушує рівність товаровиробників. Тому він пропонував ліквідувати велику приватну власність, з яким він зв'язує її негативну сторону, і зберегти дрібну приватну, що володіє позитивною стороною. У цьому він бачив можливість збереження дрібного товарного виробництва і його основи – дрібної приватної власності на засоби виробництва і продукти праці, а так само усунення негативних наслідків капіталізму [3].

Багато економістів та філософів критикували приватну власність, гострі дискусії викликає і проблема трактування категорії суспільної власності. Думка вчених постійно звертається до спадщини К. Маркса, визнаного видатним мислителем ІХ ст., який виносячи суровий вирок приватній власності, однак давав їй неоднозначні трактування, вказував на її прогресивний характер у порівнянні з первісною і феодальною, оскільки за умов її панування найбільш повно реалізується економічна відокремленість товаровиробника, формується ринкове господарство. Отже, власність сприяє становленню людини як індивідуальності, особистості, «виринає» її з первісного середовища. Але він вважав, що приватна

власність зникне в ході об'єктивного економічного розвитку.

Хоча К. Маркс і заперечував існування приватної власності, але до вивчення власності не залишався байдужим. Так наприклад, саме він перейшов від правової інтерпретації власності до її обґрунтування як економічної категорії, що виражає відносини між людьми з приводу конкретних речей (насамперед засобів виробництва). Ці відносини характеризують присвоєння засобів виробництва і спожитих благ, розподіл матеріального багатства між класами, суспільними групами, державою, окремими особами.

За К. Марксом, економічний зміст власності бере свій початок з виробництва, а не зі споживання тому, що перш ніж привласнити будь-яку річ, необхідно її виробити. Звісно, виробництво і є первинною стадією привласнення предметів природи, а споживання – останньою, заключною стадією. Єдність виробництва і споживання створюють і єдність цих двох сторін привласнення, яким є власність. Чим більше виробник створюватиме продукту, тим більше споживатиме. Така пряма залежність між виробництвом і споживанням виступає як основний стимул до праці, розвитку виробництва. Виробництво таким чином є привласненням речовин природи за допомогою праці. Створюючи необхідний продукт, людина тим самим виражає своє відношення до них як до власних. З цього відбувається тотожність праці і власності, тобто власність має трудовий характер, а також поєднує у одній особі і робітника, і власника, що надає можливість трактувати це як індивідуальну власність, або трудову приватну власність. На основі такої приватної власності, під впливом кооперації праці, виникають колективна і суспільна (загальнонародна) форми власності, на підставах яких створюються умови соціальної справедливості і рівності усіх членів суспільства у питаннях привласнення.

Марксистський підхід до власності відрізняється від поглядів на цю проблему представників Західної економічної думки. У К. Маркса чітко просліджується домінування економічного змісту власності над її юридичною формою. Економічні відносини власності одержують юридичне закріплення в праві власності, що виникає внаслідок регулювання зазначених економічних відно-

син.

Юридичні визначення не відбивають саму істотну сторону власності як суспільної форми привласнення, а саме його способу. Факт приналежності речей окремим особам, колективам, державі не є привласнення як процес, це лише застиглий результат цього процесу.

Економічний зміст власності полягає в привласненні економічних благ у соціально визначеній формі. Така характеристика власності припускає розмежування суб'єктів власності на засоби виробництва і предмети споживання. Володіння засобами виробництва дає можливість здійснювати процес виробництва нових економічних благ, розподіляти й обмінювати їх, тобто здійснювати процес відтворення [4].

У 20-30-х рр. ХХ ст. інтерес до власності зріс, що було обумовлено, поперше, появою на практиці системи господарювання, побудованої переважно на державній власності, а по-друге – установленням безумовного панування корпорацій, що базуються на акціонерній власності. У цій області провідну роль зіграли ідеї Людвіга фон Мізеса, який чітко розрізняв юридичне поняття власності і поняття власності як суспільного явища, відзначаючи, що «власність означає повний контроль над послугами, які можна витягти з якогось блага» [5].

У вітчизняній економічній науці погляди на категорію «власність» сформувалися в 50-60 р. минулого сторіччя на базі формаційного підходу до вивчення історичного процесу. Відомий економіст А.В. Венедиктов писав: «...власність – завжди суспільно-виробничі відносини, відношення між людьми з приводу засобів і продуктів виробництва, але не між людьми і приналежними їм засобам виробництва» [6].

Іншу позицію в цьому питанні зайняв В.П. Шкредов, який вважав, що «власність як форма прояву об'єктивних відносин виробництва являє собою єдність фактично здійснюючих відносин людей до речей і їх суспільних виробничих відносин один одному. Але ця внутрішня єдність не виключає зовнішнього відокремлення відносин до речей від виробничого відношення між лю-

дями. Недооцінювати, а тим більше ігнорувати ту сторону відносин власності, що полягає у пануванні людини над речами, - значить зробити не меншу помилку, чим аналізувати виробничі відносини у відриві від виробничих сил» [7].

IV. Висновки.

Таким чином, слід відзначити, що думки економістів у питанні визначення сутності власності у всі часи існування людського суспільства розходяться. Але все-таки слід зазначити, що найбільше визнаним є те положення відповідно до якого власність – це відношення між людьми, а не відношення людей до речей. Такий погляд відповідає трактуванню цього поняття К. Марксом.

На наш погляд економічне поняття «власність» слід розглядати у сукупності економічних відносин виробництва, де головним слід вважати відношення власності на засоби виробництва. Звідси і випливає сутність власності як економіко-правової категорії. Слід зазначити, що у практиці життя юридичні і економічні аспекти власності тісно взаємозв'язані і взаємообумовлені.

Література:

1. *Drucker P.F.* The affinity between ownership. Forms and coordination mechanisms: The common experience of reform in socialist. – Cambridge, 1990.
2. *Рибалкін В.О., Лазня І.В.* Теорія власності. – К.: Логос, 2007.
3. *Прудон П.Ж.* Что такое собственность? Или исследование о принципе права и власти. – М.: Республика, 1998.
4. Проблема собственности: теория, история, практика. Реферативный сборник. Е.Е. Луцкая. – М.: Госакадемия наук, 1995.
5. *Мизес Л.* Человеческая деятельность. Трактат по экономической теории: Пер. с англ. – М.: Экономика, 2000.
6. *Венедиктов А.В.* Государственная социалистическая собственность. – М. – 1999.
7. *Шкрядов В.П.* Экономика и право. – М.: Экономика, 2008.